

Jasna Krvišek

DRUGA KNJIGA HERODOTOVE „POVIJESTI” – ANTIČKA SLIKA EGIPTA

Uvodne napomene: Herodot i njegovo djelo

Začetke grčke historiografije razaznajemo još u 6. st. pr.n.e. Tada se u Grčkoj javljaju prvi autori koje obično nazivamo logografima, što zapravo označuje naprosto proznog pisca za razliku od pjesnika. Kasnije, nakon ustaljivanja historiografije kao književne vrste, taj će se naziv suziti na govornike koji su sastavljali sudske govore za svoje klijente. Iz samog naziva jasno je da ti prvi autori nisu bili povjesničari u današnjem smislu riječi. već su uglavnom pisali mitološke priče u genealoškom obliku ili kronike svojih rodnih gradova. Najpoznatiji takav logograf bio je Hekatej iz Mileta.

Ubrzo nakon toga, već u 5.st.pr.n.e. povijesno istraživanje a potom i pripovijedanje povijesti zamijenit će logografske priručnike, a u utemeljenju historiografije kao književne vrste najvažniju će ulogu odigrati grčki istražitelj i pripovijedač Herodot iz Halikarnasa u Maloj Aziji (oko 484. – 424. g.pr.n.e.).

Herodot je rođen u “miješanoj” obitelji, u kojoj je bilo i Grka i “Negrka”. Osim u rodnom Halikarnasu Herodot je živio i na otoku Samu u Egejskom moru, kamo je prognan zbog sudjelovanja u buni protiv halikarnaškog tiranina Ligdama. Ubrzo je stigao i u Atenu. Tamo je postao poklonik Periklove politike i atenske demokracije, te dobar prijatelj samog Perikla i Sofokla. I napokon, Herodot se odlučio na jedno veliko putovanje u barbarske krajeve, tako da se i čitavo njegovo djelo sastoji od njegovih vlastitih viđenja i opažanja na tim putovanjima. Umro je u atenskoj koloniji Turiju u južnoj Italiji. Bio je prvi i najpoznatiji svjetski povjesničar i geograf antičkog doba.

O Herodotovom životu nije nam dostupno mnogo podataka. Jedini pouzdan izvor koji imamo jest knjiga koju je napisao, Povijest. No ona nam daje tek vrlo šturo informacije o piščevu životu. Osim, dakle, samog Herodotova djela, naše se poznavanje Herodota uglavnom oslanja na podatke iz enciklopedije Suda iz 10. stoljeća, što znači da su ti podaci četrnaest stoljeća mlađi od antičkog pisca.

Herodot je bio zainteresiran za proučavanje stranih naroda i njihovih kultura, te geografije stranih zemalja. Zbog toga je proputovao gotovo čitav tada poznati svijet: obale Crnog mora i Balkan (uključujući Grčku), Egipat i Libiju, Bliski Istok i Mezopotamiju, Siciliju i južnu Italiju. Ne samo da je na svojim putovanjima mnogo toga naučio, već je bio u prilici uspoređivati strane običaje i kulturu s grčkim običajima i kulturom. To je ujedno bio i temelj s kojeg će graditi svoje djelo cijeneći helensku kulturu daleko nadmoćnijom stranima.. Na putovanjima je skupio golemu građu kojom se poslužio pri sastavljanju pripovijesti (λόγοι) o tzv. barbarskim zemljama. Čitavo Herodotovo djelo zasniva se na onome što je on sam vidio i doznao na svojim putovanjima.

Smatra se da je Herodotovo djelo prvenstveno bilo zamišljeno kao niz predavanja koje je sam Herodot namjenio svojim slušateljima. Kod Diila, atenskog povjesničara iz 4./3. st.pr.n.e., postoji podatak da je oko 445. g. pr.n.e. Herodot u Ateni čitao pred okupljenom publikom dijelove svojih prikupljenih priča (citira ga i Plutarh). To je bilo prvo zabilježeno prozno djelo koje je javno čitano pred publikom, jer su javni nastupi dotad bili rezervirani za pjesnike.

Postoji i anegdota da je u Ateni, u Herodotovoj publici, bio i petnaestogodišnji Tukidid koji je od ganuća zaplakao. Potaknut time Herodot je predložio njegovu ocu da se dječak počne baviti povijesnom znanošću. Tukidid je kasnije svojom Povijesti Peloponeskog rata zasjenio svoga učitelja.

Dioba Herodotove Povijesti u 9 knjiga – koje se zovu po Muzama – pripisuje se aleksandrijskim filozofima. Nema nikakvih podataka da je ikad napisao bilo koje drugo djelo. Stariji pisci navode njegovo djelo pod nazivom Ἱστορίαι= pripovijesti, a sam Herodot ga naziva ἱστορίας ἀπόδεξις = izlaganje istraživanja, odnosno onoga što je on sam istraživanjem saznao. Herodot smatra najboljim načinom za otkrivanje istine osobno, vlastito ispitivanje, odnosno ono što je sam vidio (ὄψις), ono što je čuo (ἀκοή), ono što je ispitivanjem od drugih doznao (ἱστορίη), i ono što prema svom mišljenju drži istinitim (γνώμη).

Smatra se da je Herodot zamislio svoje djelo kao zbirku od dvadeset i osam predavanja, koja se na grčkom zovu λόγοι. Herodot je odlučio kronološki ih grupirati oko jedne teme: širenje Perzijskog carstva između 550. i 479.g.pr.n.e. Λόγοι su, prema nekim autorima, u originalu bili zasebna djela koja je Herodot napisao za vrijeme svojih putovanja dok se još zanimao za etnografiju, a ne za povijest. U svakom slučaju, čini se da su te etnografske digresije naknadno uklopljene u čitavo djelo.

Povijest je dobar prikaz načina na koji su Grci, u duhu svog doba, vidjeli barbarske narode kao suprotnost svim onim osobinama kojima su se kod sebe divili.

Herodotova knjiga također sadržava izvrsne etnografske opise naroda koje su Perzijanci pokorili, bajke, ogovaranja i legende. Neke od njih su detaljnije obrađene, dok pojedine (najpoznatija je ona o Egiptu koja zauzima cijelu II. knjigu) imaju oblik pravih monografskih rasprava. Postoje i vrlo zanimljive i neobične natuknice, kao što su balzamiranje u Egiptu, lov na krokodila, i sl., dok posebnu pažnju obraća na ženidbene i spolne običaje, pogrebne rituale, načine odijevanja, priređivanje jela i na religiju, te mu takav njegov izbor omogućuje i komparaciju između različitih naroda, među ostalim Grka i Egipćana.

Herodot je vrlo vješt pripovjedač i ostavio nam je obilje podataka o grčkoj povijesti i kulturi, ali isto tako i o raznim barbarskim narodima i zemljama. Premda se dvojilo o njegovoj pouzdanosti (a i sam je vrlo fino razlikovao stupanj pouzdanosti svojih prikaza), najnovija povijesna i arheološka istraživanja sve više potvrđuju istinitost mnogih njegovih podataka, što opravdava naziv oca povijesti što mu ga je već Ciceron s pravom dodjelio.

U ovom tekstu biti će govora o Herodotovim zaključcima i njegovim zapažanjima pri uspoređivanju grčke i egipatske kulture. Pri tome ću se osloniti na drugu knjigu njegove Povijesti. Osim toga, pokušat ću prikazati i mnoge načine i metode kojima on dolazi do tih zaključaka. Dakle, iznjet ću Herodotove misli vezane uz grčku i egipatsku mitologiju, običaje, religiju i jezik, njihovo porijeklo i međusobne utjecaje. Naposljetku, kazat ću nešto i o Herodotovom viđenju egipatske geografije, te njegovom pokušaju da izgled te zemlje što više približi svojim sunarodnjacima uspoređujući ga s pojedinim lokacijama vlastite zemlje.

1. DRUGA KNJIGA POVIJESTI – EUTERPA

Herodot je obično izlagao podatke o običajima i povijesti svakog naroda kojeg je obuhvatio svojim istraživanjima. Međutim njegov prikaz Egipta razlikuje se od svih daljih izvještaja, pa je to postalo ishodište mišljenja da je ta knjiga napisana posebno i odvojeno od Povijesti, vjerojatno nakon svih ostalih djelova, te da je naknadno ukomponirana u njegovu generalnu shemu.

Druga knjiga Povijesti sastavljena je od tri logosa:

– četvrti logos: geografija Egipta (II,1-34)

– peti logos: egipatski običaji i životinje (II,35-99)

– šesti logos: egipatska povijest (II,100-182)¹

1.1. Četvrti logos: geografija Egipta

Nakon smrti Kira Velikog, njegov sin Kambiz postaje novi vladar u Egiptu. Njegov plan da osvoji Egipat (1) daje Herodotu priliku da tri logosa posveti drevnoj državi na obalama Nila. U prvom logosu druge knjige on opisuje zemlju, pustinju i rijeku Nil (2-34). Daje nam dokaz da je egipatski jezik najstariji jezik na svijetu, opisuje poplavu Nila i iznosi nekoliko priča vezanih uz izvore Nila.

Ovdje se Herodot pokazuje kao pravi nenaklonjeni i kritički istraživač. Njegovo proučavanje Nilske doline kao naplavine i uzroka poplave rijeke su pravo znanstveno dostignuće tog vremena. Također upoznajemo i neugodnu Herodotovu stranu kad napada – često i nepravedno – jonskog istraživača Hekateja iz Mileta.

1.2. Peti logos: egipatski običaji i životinje

U ovom logosu Herodot nam detaljno govori o običajima Egipćana u vezi s religijom, svetim životinjama i svakodnevnim životom. Oni su najčešće suprotni grčkim običajima: žene se brinu za trgovinu, a muškarci tkaju; svećenici šišaju kosu; mjese tijesto nogama, dok glinu mjese rukama; žene mokre stojeći, a muškarci u sjedećem položaju. Zatim, doznajemo mnogo toga o religiji i svetkovinama zemlje duž Nila. Naposljetku, doznajemo nešto i o životinjama koje žive u Egiptu, kao što su sveti bik Apis, svete mačke, sveti krokodili, vodeni konj, feniks i kobra. Nakon toga Herodot se ponovo vraća egipatskim običajima i između ostalog opisuje kako se rade mumije.

Herodot zna o religiji mnogo više no što smatra prikladnim iznijeti. Tako on spominje usputno sve elemente legende o Izidi i Ozirisu, ali nikad ne govori cijelu priču. Njegovo opisivanje životinja vrlo je detaljno, ali ipak se pitamo je li ikada vidio vodenog konja. Naime, njegov opis je bliži konju s kljovama nego vodenom konju (II,71). Vjerojatno je Herodot vidio vodenog konja iz daljine i odlučio ne pouzdati se u vlastitu iskrivljenu sliku, već u sliku Hekateja iz Mileta.

Ovaj logos je prepun vrlo vrijednih informacija. Međutim, priče koje su mu bile ispričane su upitne. Vjerojatno su njegovi ispitanici zaboravili pojedine djelove ili su ga jednostavno htjeli zabaviti zanimljivim pričama o čijoj se istinitost nisu brinuli.

1.3. Šesti logos: egipatska povijest

Treći je egipatski logos u potpunosti posvećen povijesti Egipta, od najstarijih

vremena (99-123), preko razdoblja graditelja velikih piramida, Keopsa, Kefrena i Mikerina (124-136) te perioda nemira (137-151), do posljednjih faraona 26. dinastije, nakon kojih će i Egipat pasti pod perzijsku vlast (152-182).

Počinja legendarnim prvim faraonom Minom. Herodot tvrdi da je nakon njega vladalo 330 faraona, ali ih sve ne spominje. Posebnu pažnju daje velikom pokoritelju Sesostrisu. Također pokušava pronaći grčku povezanost s Egiptom u doba Trojanskog rata, te nam pripovijeda vrlo zanimljivu bajku o lukavom lopovu koji je pokušao ukrasti blago faraona Rampsinita. Herodot u ovom logosu objašnjava i kako su građene piramide. Nakon ovih legendi, Herodot nam govori o etiopskom faraonu Sabaku, i zatim nastavlja s opisivanjem egipatske povijest pod faraonima Nekom, Psametihom, Nekom II., Psamisom, Aprijom i Amasisom. Dakle, možemo zaključiti da je ovaj logos vrlo zanimljiva mješavina povijesnih činjenica, fikcija i bajki.

2. MITOLOGIJA

2.1. Priča o otmici Helene

Prema Herodotovu izvještaju Egipćani su znali legendarnu priču o Trojanskom ratu i otmici Helene. No njihova priča se u jednom dijelu razlikuje od grčke, te nam Herodot pokušava objasniti koja je priča točnija i pouzdanija.

Svećenici su ispričali Herodotu slijedeću priču: Kad je Aleksandar, odnosno Paris, oteo Helenu iz Sparte, nepovoljni su ga vjetrovi doveli u egipatsko more. Tamošnji vladar u to doba bio je Protej, koji je odlučio zadržati Helenu i blago oteto Menelaju, dok sam Menelaj ne dođe po njih, a Aleksandra je prognao iz zemlje. Nakon dugogodišnje opsade Troje, kada je Menelaj napokon povjerovao da je Helena kod Proteja, zaputio se u Egipat. Tamo su mu bili vraćeni i Helena i sve njegovo blago.

Herodot smatra da je ta priča istinita i da je zapravo ona općepoznata grčka priča skraćena verzija prave priče. Kao jedan od dokaza navodi taj što se u Memfisuu nalazi hram posvećen Afroditi Tuđinki² (Ἀφροδίτη Ξείνη). Međutim, po njegovom sudu Afrodita se nigdje ne naziva tuđinkom, a čuo je priču da je Helena neko vrijeme boravila kod Proteja, tadašnjeg egipatskog vladara. Dakle, Herodot pretpostavlja da je to hram posvećen Heleni.

τούτου δὲ ἐκδέξασθαι τὴν βασιληίην ἔλεγον ἄνδρα Μεμφίτην, τῷ κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλώσσαν οὕνομα Πρωτέα εἶναι·

Pripovijedaju da je od njega vlast preuzeo čovjek iz Mamfisa čije je ime u grčkom obliku bilo Protej:*

(II,112)

Također, Herodot uspoređuje samog Homera i njegovu verziju ove legendarne priče s verzijom koju je, kako on sam navodi, doznao od tamošnjih egipatskih svećenika. Naime, Herodot smatra da je Homer bio upoznat s tom pričom, ali da ona nije bila prikladna za njegov ep, te ju je iz tog razloga izostavio.

Ἐλένης μὲν ταύτην ἄπιξιν παρὰ Πρωτέα ἔλεγον οἱ ἱερεῖς γενέσθαι· δοκέει δέ μοι καὶ Ὅμηρος τὸν λόγον τοῦτον πυθέσθαι·

Svećenici su pripovijedali da se tako zbilo Helenin dolazak Proteju: mislim da je i Homer čuo za tu priču:

(II,116)

Ujedno Herodot navodi neke dijelove Ilijade i Odiseje u kojima navodno Homer daje naslutiti da mu ova priča nije bila nepoznata³.

δῆλον δὲ κατὰ [γὰρ] ἐποίησε ἐν Ἰλιάδι (καὶ οὐδαμῇ ἄλλη ἀνεπόδισε ἑωυτόν) πλάνην τὴν Ἀλεξάνδρου, ὡς ἀπηνείχθη ἄγων Ἐλένην τῇ τε δὴ ἄλλη πλαζόμενος καὶ ὡς ἐς Σιδῶνα τῆς Φοινίκης ἀπῖκετο.

To je očito po onome kako je u "Ilijadi" opisao (a ni na jednom drugom mjestu to nije opovrgao) Aleksandrovo lutanje i kako je zajedno s Helenom bio bacan uokolo, te je lutajući posvuda stigao i u Sidon u Fenikiji.

(II,116)

Iz toga Herodot ujedno zaključuje da Kiprija⁴ nisu Homerovo djelo, jer se tamo kaže da je Aleksandar stigao iz Sparte u Ilij s Helanom već trećega dana, a u Ilijadi kaže da je lutao s njom.

... ἀλλ' οὐ γὰρ ὁμοίως ἐς τὴν ἐποποιίην εὐπρεπῆς ἦν τῷ ἐτέρῳ τῷ περ ἐχρήσατο, ἐκὼν μετήκε αὐτόν, δηλώσας ὡς καὶ τοῦτον ἐπίσταται τὸν λόγον·

no budući da ona nije bila prikladna za njegov ep poput drugih koje je ondje upotrijebio, izostavio ju je, no ipak je dao naslutiti da mu je i ova priča bila poznata.

(II,117)

Herodotov izvor za ovu priču bili su tamošnji svećenici. U prilog istinitosti priče rekli su mu da su je saznali od samog Menelaja kad je stigao u Egipat. Zani-

* Napomena: Svi citati preuzeti su iz prijevoda DubravkaŠkiljana objavljenog u knjizi; Herodot, *Povijest, Matica hrvatska, Zagreb 2000.*

mljiv je način na koji Herodot isprepleće povijesne činjenice i mitologiju. On pokušava racionalno prikazati mit, te nas pokušava uvjeriti da mitologija nije izmišljena, već da su to povijesne činjenice. Naime, on sam kaže da vjeruje u tu priču (ταῦτα μὲν Αἰγυπτίων οἱ ἱερεῖς ἔλεγον· ἐγὼ δὲ τῷ λόγῳ τῷ περὶ Ἐλένης λεχθέντι καὶ αὐτὸς προστίθεμαι / *Tako su pripovijedali egipatski svećenici, a ja priču koju su mi ispričali o Heleni i sam prihvaćam* II,1 20) i dokazuje nam da su svećenici bili u pravu, te da su bili dobro upućeni u istinite događaje.

τούτων δὲ τὰ μὲν ἱστορήσι ἔφασαν ἐπίστασθαι, τὰ δὲ παρ' ἑωυτοῖσι γενόμενα ἀτρεκέως ἐπίσταμενοι λέγειν.

za dio toga su tvrdili da znaju iz svojih ispitivanja, a za ono što se kod njih dogodilo da govore na osnovi pouzdanih saznanja.

(II,119)

I, napokon, Herodot nam daje i svoj vlastiti sud i mišljenje o cijeloj priči (ὡς μὲν ἐγὼ γνώμην ἀποφαίνομαι / *da iznesem svoje mišljenje*). Dakle, on na vrlo logičan način razmišlja, te smatra da Trojanci ne bi mogli biti toliko bezumni da bi izvrgli smrtnoj opasnosti svoje obitelji i svoj grad samo da bi se Aleksandar oženio Helenom. Također, pokušava u ovu priču uvesti intervenciju bogova, koji kažnjavaju za velika nedjela velikim nesrećama.

τοῦ δαιμονίου παρασκευάζοντος, ὅπως πανωλεθρῆ ἀπολόμενοι καταφανὲς τοῦτο τοῖσι ἀνθρώποισι ποιήσωσι, ὡς τῶν μεγάλων ἀδικημάτων μεγάλαί εἰσι καὶ αἱ τιμωρίαι παρὰ τῶν θεῶν.

to je neko božanstvo tako priredilo da bi Trojanci svojom potpunom propašću posve jasno ukazali ljudima na to kako su za velika nedjela i božanske kazne velike.

(II,120)

Egipatska povezanost sudionika u trojanskoj tragediji, koju su egipatski svećenici dobro poznavali, ostaje nedokazana kao i samo postojanje Helene. Herodot nas je pokušao uvjeriti u postojanje te veze, ali u tome nije uspio zbog nepostavljanja čvrstih granica između stvarnosti i mita.⁵

2.2. Mit o Heraklu

λέγουσι δὲ πολλὰ καὶ ἄλλα ἀνεπισκέπτως οἱ Ἕλληνες, εὐήθης δὲ αὐτῶν καὶ ὅδε ὁ μῦθος ἐστὶ τὸν περὶ τοῦ Ἡρακλέος ...

A i mnoge druge stvari Grci nepromišljeno pričaju: prostodušan je i onaj njihov mit što ga pričaju o Heraklu ...

(II,45)

Herodotu se nimalo ne sviđa način na koji Grci pričaju besmislene priče. To je slučaj s pričom o Heraklu i njegovim dolaskom u Egipat. Naime, prema grčkoj verziji tog mita, Heraklo je stigavši u Egipat bio lijepo počašćen i ovjenčan, te je u svečanoj povorci odveden na žrtvovanje Zeusu. Kad je Heraklo shvatio da će biti žrtvovan, počeo se braniti i sve ih je poubijao. Herodot to smatra velikom besmislicom, te kaže:

ἐμοὶ μὲν νυν δοκέουσι ταῦτα λέγοντες τῆς Αἰγυπτίων φύσιος καὶ τῶν νόμων πάμπαν ἀπείρωσ ἔχειν οἱ Ἕλληνες·

Mislim da Grci, kad tako pričaju, uopće nemaju pojma o prirodi Egipćana ni o njihovim običajima:

(II,45)

Naime, Egipćani iz pobožnosti ne smiju žrtvovati ni životinje, a kamoli ljude. Osim toga, pokušava nas uvjeriti da je suludo i pomisliti da bi jedan smrtnik, dakle Heraklo, koji je još k tome bio bez ičije pomoći, bio sposoban sam poubijati tolike ljude.

τοῖσι γὰρ οὐδὲ κτήνεα ὅσῃ θύειν ἐστὶ χωρὶς ὕων καὶ ἐρσένων βοῶν καὶ μόσχων, ὅσοι ἂν καθαροὶ ἔωσι, καὶ χηνῶν, κῶς ἂν οὗτοι ἀνθρώπους θύοιεν; ἔτι δὲ ἕνα ἐόντα τὸν Ἡρακλέα καὶ ἔτι ἀνθρώπων, ὡς δὴ φασί, κῶς φύσιν ἔχει πολλὰς μυριάδας φονεῦσαι;

oni iz pobožnosti ne smiju žrtvovati ni stoku, osim ovaca, bikova i teladi, kad su čisti, te gusaka, pa kako bi onda prinosisli ljudsku žrtvu? K tome, kako bi Heraklo, koji je bio sam i koji je, kako kažu, bio smrtnik, imao sposobnost ubiti tolike tisuće ljudi?

(II,45)

Herodot dakle zaključuje da u ovom mitu ima i nešto neistinitosti i nelogičnosti, koje pokušava Grcima dokazati kako bi shvatili da priču koju oni pričaju moraju prihvaćati kao bajku, a ne kao istinit događaj.

2.3. Mit o Perzeju

Kod mita o Perzeju Herodot povlači nekoliko usporednih crta. U gradu Hemijski⁶ blizu Neapola⁷ postoji Perzejevo svetište i njegov kip. Radi se o Perzeju⁸, Danajinu sinu, koji nam je poznat iz grčke mitologije. Navodno se on pojavljuje često u tom kraju, a postoji i jedna zanimljiva priča koja kaže da je pronađena njegova sandala duga dva lakta⁹, a pričaju je tamošnji stanovnici (σανδάλιον τε αὐτοῦ πεφορημένον εὐρίσκεσθαι ἐδὸν τὸ μέγαθος δίπηχυν / *te da su čak našli sandalu dugačku dva lakta koju je on nosio*; II, 91). Ujedno od njih Herodot doznaje da je Perzej porijeklom iz njihova grada.

ἔφρασαν τὸν Περσέα ἐκ τῆς ἐωυτῶν πόλιος γεγονέναι·
... *kazali su mi da je Perzej porijeklom iz njihova grada...*

(II,91)

Poznato nam je naime iz grčke mitologije da je Perzej Danajev i Linkejev potomak, što zapravo dokazuje da i sam Perzej ima u sebi egipatske krvi.

τὸν γὰρ Δαναὸν καὶ τὸν Λυγκέα ἐόντας Χεμμίτας ἐκπλώσαι ἐς τὴν Ἑλλάδα
naime, da su Danaj i Linken bili Hemijci i odande su isplovili za Grčku.

(II,91)

Budući da mu je majka spominjala ime Hemije, došao je u Egipat i prepoznao svoje rođake. Prema njegovoj želji Egipćani mu priređuju sportska natjecanja, i to po uzoru na grčka (ταῦτα μὲν λέγουσι, ποιεῦσι δὲ τάδε Ἑλληνικὰ τῷ Περσεί· ἀγῶνα γυμνικὸν τιθεῖσι διὰ πάσης ἀγωνίης ἔχοντα / *Tako pričaju, a Perseja časte ovako, na grčki način: priređuju sportsko natjecanje koje obuhvaća sve vještine*, (II,91).

3. OBIČAJI

Prema stranim običajima Herodot se odnosi s velikim čuđenjem, ali i poštovanjem. Iako se u mnogo čemu razlikuju od grčkih običaja, on ih ne pokušava obezvrijediti ili izrugati. Egipatski običaji su se Herodota silno dojmili zbog njihove razlike od grčke kulture.

ἔρχομαι δὲ περὶ Αἰγύπτου μηκνέων τὸν λόγον, ὅτι πλείστα θαμῶσια ἔχει ἢ ἡ ἄλλη πᾶσα χώρα καὶ ἔργα λόγου μέζω παρέχεται πρὸς πᾶσαν χώραν τούτων εἵνεκα πλέω περὶ αὐτῆς εἰρήσεται.

A sada prelazim na opširnije razlaganje o Egiptu, jer u njemu ima veoma mnogo čudesna i u cijeloj se zemlji vide djela koja se u svojoj veličini teško mogu opisati: stoga ću o njoj opsežnije govoriti.

(II,35)

Herodot zapravo ne govori mnogo o stranoj prirodi ljudi, već uglavnom opisuje zanimljivosti. Svaki od neobičnih običaja na koje Herodot nailazi zapravo su vrlo rasprostranjeni izvan Grčke.

Pisao je o tome kako su Egipćani činili sve suprotno od Grka. On opisuje njihove religiozne običaje (način žrtvovanja, popis bogova koje štiju), njihove seksualne običaje, čak se zanima za različitost jezika koje govore. Zbog tih etno-

grafskih digresija, koje ujedno čine i najbolji dio njegova djela, Herodot je često zvan ocem antropologije, jednako kao i ocem povijesti. Te digresije Herodota vode u zanimljiva područja i dozvoljavaju mu da nakratko skrene s osnovne teme opisujući stvari povezane s temom.

Istraživanja koja je proveo pokazuju kako Egipćani pišu s desna na lijevo, umjesto s lijeva na desno. Sve aktivnosti, između ostaloga prehrana, odvijale su se izvan kuće. Herodot kao razlog takvom ponašanju navodi da su Egipćani vjerovali da se nedolične ali nužne radnje moraju odvijati u tajnosti, dok radnje koje nisu nedolične na otvorenom.

εὐμαρείη χρέωνται ἐν τοῖσι οἴκοισι, ἐσθίουσι δὲ ἕξω ἐν τῆσι ὁδοῖσι ἐπιλέγοντες ὡς τὰ μὲν αἰσχροῦ ἀναγκαῖα δὲ ἐν ἀποκρύφῳ ἐστὶ ποιέειν χρεόν, τὰ δὲ μὴ αἰσχροῦ ἀναφανδόν.

Veliku nuždu obavljaju u kućama, a jednu vani na ulicama i dodaju uz to da nepristojne a neophodne stvari treba obavljati potajno a pristojne javno.

(II,35)

Herodot nam je dakle htio pokazati da su egipatski običaji uglavnom čista suprotnost drugim narodima, a posebice Grcima.

τὰ πολλὰ πάντα ἔμπαλιν τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι ἐστήσαντο ἡθεᾶ τε καὶ νόμους·

tako da su oni uveli mnoge navike i običaje nasuprot drugim ljudima

(II,35)

Herodot je također pisao o izgledu svećenika. Pisao je kako egipatski svećenici briju glavu, dok svećenici u drugim zemljama ostavljaju svoju kosu dugu. Dakle, najčešće uspoređuje Egipćane i druge narode (ἄλλοι ἄνθρωποι), a u te druge spadaju dakako i Grci. Na taj način pojačava dojam neobičnosti i neobičajenosti tih navada. Isto tako, nema svećenica, već se za sva božanstva brinu samo svećenici. Po njegovom mišljenju, Egipćani su bili najreligiozniji narod koji je on ikada upoznao (θεοσεβέες δὲ περισσῶς ἔοντες μάλιστα πάντων ἀνθρώπων νόμοισι τοιοῖσινδε χρέωνται. / *Budući da su nadasve i najviše od svih ljudi bogobjazni, običaji su im ovakvi.* II,37).

Iscrpno Herodot opisuje sve egipatske običaje za koje je čuo i koje je naučio za vrijeme svog putovanja kroz Egipat. Naravno, priopćava nam samo one primjere koji mu se čine zanimljivim i neobičnim, a to je sve ono što je Grcima nezamislivo i strano. Neke razlike posebno naglašava da nisu nikako usporedive ni sa kim od Grka:

τόδε μὲντοι ἄλλοισι Ἑλλήνων οὐδαμοῖσι συμφέρονται· ἀντὶ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους ἐν τῆσι ὁδοῖσι προσκυνέουσι κατιέντες μέχρι τοῦ γούνατος τὴν χεῖρα.

No u ovome se ne mogu uspoređivati ni s kim od Grka: umjesto da se međusobno pozdravljaju na ulici riječima, duboko se klanjaju i spuštaju ruku do koljena.

(II,80)

Dakle, Herodot nam zapravo govori o mnogobrojnim razlikama između grčkih i egipatskih običaja. U svemu tome on se trudi što točnije iznijeti priču koju je čuo.

τοῖσι μὲν νυν ὑπ' Αἰγυπτίων λεγομένοισι χράσθω ὅτεω τὰ τοιαῦτα πιθανά ἐστι· ἐμοὶ δὲ παρὰ πάντα τὸν λόγον ὑπόκειται ὅτι τὰ λεγόμενα ὑπ' ἐκάστων ἀκοῆ γράφω.

Neka ove egipatske priče posluže onome kome se čine uvjerljivima: meni je važno da kod svake priče zapišem točno kako sam čuo ono što mi je netko ispričao.

(II,123)

No, osim što Herodot iznosi različitosti između tih dviju kultura, on nam ukazuje i na neke sličnosti s Grcima. Tako, na primjer, kaže da Egipćani također imaju samo jednu ženu, ili, na primjer, uspoređuje jedan egipatski običaj s lakedemskim:

συμφέρονται δὲ καὶ τόδε ἄλλο Αἰγύπτιοι Ἑλλήνων μούνοισι Λακεδαιμόνιοισι· οἱ νεώτεροι αὐτῶν τοῖσι πρεσβυτέροισι συντυγχάνοντες εἴκουσι τῆς ὁδοῦ καὶ ἐκτρέπονται καὶ ἐπιούσι ἐξ ἕδρης ὑπανιστέαται.

Još se u nečemu Egipćani mogu uspoređivati s Grcima, no jedino s Lakedemonjanima: njihovi se mladići, kad susreću starije, uklanjaju s puta, miču im se i ustaju s mjesta kad oni nailaze.

(II,80)

Također nalazi sličnost između grčkog i egipatskog običaja vezanog za svetišta:

καὶ τὸ μὴ μίσεσθαι γυναῖξιν ἐν ἱροῖσι μὴδὲ ἀλούτους ἀπὸ γυναικῶν ἐς ἱρὰ εἰσέναι οὗτοι εἰσὶ οἱ πρῶτοι θρησκευσαντες. οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι σχεδὸν πάντες ἄνθρωποι, πλὴν Αἰγυπτίων καὶ Ἑλλήνων, μίσηγονται ἐν ἱροῖσι καὶ ἀπὸ γυναικῶν ἀνιστάμενοι ἄλουτοι ἐσέρχονται ἐς ἱρόν, νομίζοντες ἀνθρώπους εἶναι κατὰ περ τὰ ἄλλα κτήνεα·

Egipćani su prvi uveli propis da se u svetištima ne smije voditi ljubav sa ženama i da se ne smije nakon snošaja sa ženom ići u svetište neoprani. Naime skori svi drugi ljudi, osim Egipćana i Grka, vode ljubav u svetištima i neoprani nakon snošaja ulaze u svetišta, jer smatraju da su ljudi poput drugih životinja.

(II,64)

Herodot kaže da su Grci obredne povorke i svetkovine preuzeli od Egipćana, koji su prvi uveli običaj štovanja dvanaest bogova, u čemu su ih Grci slijedili; da su Egipćani prvi bogovima podizali žrtvenike, kipove i hramove i urezali likove životinja u kamenu. To su bili likovi životinja koje su bile posvećene pojedinim bogovima.

δωδέκα τε θεῶν ἐπωνυμίας ἔλεγον πρώτους Αἰγυπτίους νομίσαι καὶ Ἑλληνας παρὰ σφέων ἀναλαβεῖν, βωμούς τε καὶ ἀγάλματα καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονείμει σφέας πρώτους καὶ ζῶα ἐν λίθοισι ἐγγλύψαι

Govorili su i da su Egipćani prvi uveli običaj spominjanja dvanaest bogova, te da su to Grci od njih preuzeli, zatim da su prvi bogovima podizali žrtvenike, kipove i hramove i urezali likove životinja u kamenu.

(II,4)

Zapravo, prema Herodotu Grci su veliku većinu svojih običaja preuzeli od Egipćana, dok ne nalazimo niti jedan primjer da su Egipćani preuzeli koji običaj od Grka.

ταῦτα μὲν νῦν καὶ ἄλλα πρὸς τούτοις, τὰ ἐγὼ φράσω, Ἕλληνας ἀπ' Αἰγυπτίων νομοίκασι·

To i mnoge druge stvari, koje ću spominjati, Grci su kao običaj preuzeli od Egipćana:

(II,51)

Za to nam Herodot navodi dva moguća razloga. Prvi je taj što se Egipćani koriste samo običajima predaka.

πατρίοις δὲ χρεώμενοι νόμοις ἄλλον οὐδένα ἐπικτῶνται·

U upotrebi su kod njih samo običaji predaka, a druge nikakve ne prihvaćaju.

(II,79)

Jedan od takvih običaja je Linova pjesma¹⁰, koja se može usporediti s onom koju Grci pjevaju pod Linovim imenom. Ipak, Herodot ne priznaje da je preuzeta od Grka, već kaže da su Egipćani oduvijek pjevali tu pjesmu u čast sinu jedincu prvog egipatskog vladara.

Kao drugi razlog zašto je moguće da Egipćani nisu preuzeli niti jedan običaj od Grka Herodot kaže da izbjegavaju utjecaj grčkih ili bilo kojih drugih običaja.

Ἕλληνικοῖσι δὲ νομαίοισι φεύγουσι χρᾶσθαι, τὸ δὲ σύμπαν εἰπεῖν, μὴδ' ἄλλων μηδαμὰ μηδαμῶν ἀνθρώπων νομαίοισι.

Izbjegavaju preuzeti grčke običaje i, ukratko rečeno, običaje bilo kojih ljudi.

(II,91)

Herodot je doznao od svojih izvora (ὡςδε ἔλεγον ὁμολογέοντες σφίσι / *kazivali su mi – a u tome se s njima svi slažu –*) da su Egipćani prvi primijetili ciklično ponavljanje godišnjih doba, te godinu podijelili na dvanaest dijelova. Od Grka, koji svake treće godine umeću dodatni mjesec, Egipćani po Herodotovom sudu čine puno mudrije kad nakon dvanaest mjeseci od trideset dana dodaju još pet dana.

ἄγουσι δὲ τοσῶδε σοφώτερον Ἑλλήνων, ἐμοὶ δοκέειν,

Čini mi se da su u tome postupali mudrije od Grka

(II,4)

Grci su od Egipćana između ostalog, preuzeli i neke svečanosti u čast bogova i heroja, kao što su Selena, Dionis, Demetra i Perzej. Što se tiče Dionizove svečanosti Herodot je doznao slijedeće:

τὴν δὲ ἄλλην ἀνάγουσι ὀρθὴν τῷ Διονύσῳ οἱ Αἰγύπτιοι πλὴν χορῶν κατὰ ταῦτα σχεδὸν πάντα Ἕλλησι·

Ako se izuzme ples, što se tiče ostalog, Egipćani slave Dionisovu svečanost u svemu gotovo jednako kao i Grci

(II,48)

On smatra da je za uvođenje Dionisova kulta u grčku kulturu odgovoran Melampod¹¹, koji je Grke upoznao s proročkom vještinom i sa samim imenom Dionisovim, te je uveo praćenje falosa u povorci u Dionisovu čast. Za Demetri-
ne svetkovine koje se u grčkoj nazivaju tesmoforije¹² smatra da su Danajeve kćeri donijele iz Egipta.

Herodotovo poznavanje Egipćana opovrgava izmišljotine Grka o njima.¹³ Čini se da njega jako ljuti što Grci pričaju izmišljene priče o egipatskim običajima, koje su netočne i još k tome nelogične.

καὶ περὶ μὲν τούτων τοσαῦτα ἡμῖν εἰποῦσι καὶ παρὰ τῶν θεῶν καὶ παρὰ τῶν ἡρώων εὐμένεια εἶη.

Neka nam se bogovi i junaci smiluju što smo o ovome toliko govorili!

(II,45)

No ipak izgleda da Herodot ne osuđuje takve postupke, jer mu je, naravno, cilj poučiti svoju publiku neobičnim egipatskim običajima.

Herodot opisuje strane običaje s mnogo divljenja, ali isto tako ih ne kritizira. Za njega nije sramota imati drugačije običaje. S poštovanjem se odnosi prema svim običajima i obredima svih stranih naroda. Ponekad, u nedostatku pouzdanih izvora, iznosi zanimljive legende i bajke, ali u takvim slučajevima on obično pokazuje da ne vjeruje tome. (“To je ono što kažu, ali po mojem mišljenju to je samo jedna od onih pretjeranih priča Egipćana”).¹⁴

Dakle, možemo zaključiti da je Herodot vidio mnogostruku povezanost grčkih i egipatskih običaja. Sve te običaje preuzeli su Grci od Egipćana iz već prije spomenutih razloga. Zanimljiv je i način na koji Herodot opisuje dolazak pojedinih kultova u Grčku. Ujedno zbog toga ne možemo biti sigurni u vjerodostojnost njegovih zaključaka. Naravno, i sam Herodot nam vrlo često napominje da iznosi vlastiti sud o pojedinoj stvari koji se uzdržava od tvrdnje i dokazivanja istinitosti pojedinih iskaza.

Herodot se trudi postaviti Grke u prostor cijelog naseljenog i pozantog svijeta, i zatim pokazati u kolikoj su mjeri oni različiti od drugih. Dakle, on razlikuje Nas i Druge i inzistira na tome da su granice prema drugima bitnije od samog sadržaja zajedništva. Brižljivo opisuje brojne, najčešće etnografske činjenice vezane uz druge narode i utvrđuje u kojoj se mjeri one razlikuju od istovrsnih fenomena kod Grka. Ponekad je takva usporedba samo implicitna, ali je uvijek očito da grčka situacija, i tako u načelu poznata Grcima, služi kao referentna točka od koje se razlike mjere. Nema vrijednosnih sudova niti tvrdnji da su grčki običaji bolji ili savršeni od običaja drugih: riječ "barbarin", dakle ne-Grk, nema nikakve negativne konotacije ili jednostavno označava neprijatelja u ratu¹⁵.

Herodotova izričita fascinacija Egiptom, razumijevanje za načine ponašanja koji su Grcima bili strani ili bar objektivna neutralnost prema njima i odbijanje da perzijsko-grčke odnose prikaže u crno-bijelim tonovima već u antici pribavili su mu u kasnijim generacijama protivnike i naziv "filobarbara"¹⁶. Za Herodota prepoznati "drugost" i različitost nije značilo obezvrijediti ih nego samo povući granicu prema njima¹⁷.

4. RELIGIJA¹⁸

Grčka religija je podosta povezana s egipatskom religijom, što je vjerojatno rezultat priča koje su Herodotu ispričali egipatski svećenici. On je naučio kako Egipćani priređuju pogrebne svečanosti i kako balzamiraju mrtvace. Žene mažu glavu i lice blatom, a mrtvo tijelo ostavljaju u kući dok one kruže gradom (II,85). One operu mrtvo tijelo i zatim ga zamotaju. Nakon toga slijedi balzamiranje.

Osim toga, Herodot nam kaže da su Egipćani prvi iznijeli mišljenje o besmrtnosti ljudske duše.

πρώτοι δὲ καὶ τότε τὸν λόγον Αἰγύπτιοι εἰσι οἱ εἰπόντες, ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατος ἐστὶ, τοῦ σώματος δὲ καταφθίνοντος ἐς ἄλλο ζῶον αἰεὶ γινόμενον ἐσδύεται.

Egipćani su također prvi iznijeli mišljenje da je ljudska duša besmrtna i da, kad tijelo propada, prelazi u drugo živo biće koje se neprestano rađa

(II,123)

Ovdje Herodot misli na grčke filozofe, a posebno Empedokla i Pitagoru. Dok napominje da svi ljudi imaju jednako znanje o bogovima (νομίζων πάντας ἀνθρώπους ἴσον περὶ αὐτῶν ἐπίστασθαι / *smatram da svi ljudi o njima znaju isto što i*

ja; (II,3), zapaža različita mišljenja, ali iznosi i vlastito. Također, kad govori o religiji, nekim svetim obredima ili čak o svetim životinjama, pod svaku cijenu želi izbjeći razgovor.

τῶν δὲ εἰνεκεν ἀνεῖται τὰ θηρία ἰρὰ εἰ λέγοιμι, καταβαίην ἂν τῷ λόγῳ ἐς τὰ θεῖα πρήγματα, τὰ ἐγὼ φεύγω μάλιστα ἀπηγγέσθαι.

Ako bih htio reći zbog čega su one svete, morao bih zaći u objašnjenje vjerskih pojava, a ja ralaganje o tome ponajviše izbjegavam.

(II,65)

Ponekad je razlog tome što ne smatra dovoljno priličnom priču koju bi morao iznijeti, a ponekad kaže da ne smije izreći ništa više o određenoj stvari vjerskog karaktera Najčešće se radi o svetkovinama u kojima mogu sudjelovati samo oni koji su bili posvećeni u njihove tajne, pa se Herodot suzdržava od iznošenja bilo kakvih detalja o njima. Takva tajnovitost vjerojatno su nametnuli Herodotu egipatski svećenici, a ni Grcima nije bila strana, jer su i sami imali slične svetkovine, misterije.

U njegovom izvještaju o egipatskoj religiji (II,37) duge digresije o Heraklu (II,42-46) i Panu (II,46) zapravo su bilješke o svetim životinjama, opisi goveda, ovaca i svinja (II,38-49), a vode do dublje usporedbe između egipatskih i grčkih bogova (II,50-53), kasnije prenesenih među Pelazge preko Dodone (II,53-58).

4.1. Porijeklo grčkih bogova

Herodota jako zanima kultura Egipta i također raspravlja o mnogo različitih bogova u Egiptu. Od bogova spominje Senu i Dionisa, ali i mnoge druge bogove: Posejdona, Dioskure, Heru, Hestiju, Temidu, te Harite i Nereide.

ὅτι γὰρ δὴ μὴ Ποσειδέωνος καὶ Διοσκούρων, ὡς καὶ πρότερόν μοι ταῦτα εἴρηται, καὶ Ἥρης καὶ Ἰστίης καὶ Θέμιος καὶ Χαρίτων καὶ Νηρηίδων, τῶν ἄλλων θεῶν Αἰγυπτίοισι αἰεὶ κότε τὰ οὐνόματα ἐστὶ ἐν τῇ χώρῃ.

Naime, u zemlji Egipćana oduvijek postoje imena ne samo Posejdona i Dioskura, o kojima sam prije govorio, nego i Here, Hestije, Temide, Harita, Nereida i ostalih bogova.

(II,50)

Jedno od vrlo važnih božanstava u Egiptu bila je i Leta, no za razliku od grčke Lete, ova nije bila majka Apolona i Artemide, već samo njihova hraniteljica i spasiteljica, kojoj je Demetra povjerala svoju djecu na čuvanje. Herodot povlači paralelu između ove priče i grčkog izvora, a to je Eshil.

Ἀπόλλωνα δὲ καὶ Ἄρτεμιν Διονύσου καὶ Ἴσιος λέγουσι εἶναι παῖδας, Λητούν δὲ τροφόν

αὐτοῖσι καὶ σῴτειραν γενέσθαι. Αἰγυπτιστὶ δὲ Ἄπολλον μὲν Ὡρος, Δημήτηρ δὲ Ἴσις, Ἄρτεμις δὲ Βούβαστις. ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου καὶ οὐδενὸς ἄλλου Αἰσχύλος ὁ Εὐφορίωνος ἤρπασε τὸ ἐγὼ φράσω, μούνος δὴ ποιητέων τῶν προγενομένων· ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δήμητρος.

Kažu da su Apolon i Artemida Izidina djeca, a da im je Leta bila hraniteljica i spasiteljica. Na egipatskom je Apolon Horus, Demetra Izida, a Artemida Bubastija. Baš je iz ove priče i ni iz jedne druge Eshil sin Euforionov, jedini od starijih pjesnika, izvukao ono što ću sada navesti: naime, ustvrdio je da je Artemida Demetrina kći.

(II,156)

Isto tako, Herodot nas izvještava da su kod Egipćana vrhovni vladari u podzemnom svijetu Dionis i Demetra.

ἀρχηγετέειν δὲ τῶν κάτω Αἰγύπτιοι λέγουσι Δήμητρα καὶ Διόνυσον.

Egipćani kažu da su u podzemnom svijetu vrhovni vladari Demetra i Dionis.

(II,123)

Najviše spominjani bog kod Herodota je Apolon. To je povezano s velikom ulogom proročišta, osobito Delfa. Za ostale uglavnom saznajemo u egipatskom logosu, gdje nam objašnjava na koji način će govoriti u svom djelu o njima, te ujedno ističe povezanost i isto porijeklo grčkih i egipatskih bogova.

σχεδὸν δὲ καὶ πάντων τὰ οὐνόματα τῶν θεῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐλήλυθε ἐς τὴν Ἑλλάδα. διότι μὲν γὰρ ἐκ τῶν βαρβάρων ἦκει, πυνθανόμενος οὕτω εὐρίσκω ἐόν· δοκέω δ' ὦν μάλιστα ἀπ' Αἰγύπτου ἀπίχθαι.

Imena gotovo svih bogova došla su iz Egipta u Grčku. Da su ona barbarskog porijekla, otkrio sam sam u svojim ispitivanjima: mislim da su ponajviše stigla iz Egipta.

(II,50).

Herodot je čak pokušao izračunati koliko su pojedini bogovi stari. Tako je svojim istraživanjem došao do slijedećih zaključaka: Dionis, Semelin sin, je rođen prije 1600 godina; Heraklo, Amfitrionov sin, 900; Pan, Penelopin sin, 800;

Διόνυσῳ μὲν νυν τῷ ἐκ Σεμέλης τῆς Κάδμου λεγομένῳ γενέσθαι κατὰ ἐξακόσια ἔτα καὶ χίλια μάλιστα ἐστὶ ἐς ἐμέ, Ἡρακλεί δὲ τῷ Ἀλκμήνης κατὰ εἰνακόσια ἔτα· Πανὶ δὲ τῷ ἐκ Πηνελόπης (ἐκ ταύτης γὰρ καὶ Ἑρμῆω λέγεται γενέσθαι ὑπὸ Ἑλλήνων ὁ Πάν) ἐλάσσῳ ἔτα ἐστὶ τῶν Τρωικῶν, κατὰ ὀκτακόσια μάλιστα ἐς ἐμέ.

No Dionis, za koga se smatra da ga je rodila Semela kći Kadmova, ima u moje doba najviše tisuću šest stotina godina, Heraklo sin Alkmenin oko devet stotina, a Pan sin Penelopin (jer Grci kazuju da ja Pan njezin i Hermov sin) ima manje godina nego što je prošlo od trojanskog rata, dakle u moje doba ne više od otprilike osam stotina godina.

(II,145)

Te godine zapravo pokazuju kada su imena tih grčkih bogova postala poznata, a ujedno i štovana. Od tog trenutka Grci izvode njihovo rođenje. To nam Herodot iznosi na osnovu vlastitog zaključka, govoreći da su Grci za imena tih bogova čuli kasnije nego za imena drugih bogova. Grci su već imali bogove, ali bezimene, prirodne sile koje čuvaju poredak na svijetu, koje su zvali θεοί.

ἔθυον δὲ πάντα πρότερον οἱ Πελασγοὶ θεοῖσι ἐπευχόμενοι, ὡς ἐγὼ ἐν Δωδώνῃ οἶδα ἀκούσας, ἐπυνυμῆν δὲ οὐδ' οὐνομα ἐποιεῦντο οὐδενὶ αὐτῶν· οὐ γὰρ ἀκηκόεσάν κω. θεοὺς δὲ προσωνόμασαν σφέας ἀπὸ τοῦ τοιούτου, ὅτι κόσμῳ θέντες τὰ πάντα πρήγματα καὶ πάσας νομάς εἶχον.

Pelazgi su ranije prinosili sve žrtve uz molitve bogovima, kako sam saznao iz razgovora u Dodoni, a da pri tome nisu izgovarali ni ime ni nadimak nijednog od njih: još nisu bili čuli za njih. A nazivali su ih bogovima zato što su za sve stvari uveli poredak i jer su sve pravo podijelili.

(II,52)

Kad dakle Herodot govori o porijeklu grčkih bogova, on misli na porijeklo imena grčkih bogova, a o tome ćemo više govoriti u jednom od slijedećih poglavlja. S druge strane Egipćani nisu poznavali ni Posejdonu niti Dioskure.

καὶ διότι Αἰγύπτιοι οὔτε Ποσειδέωνος οὔτε Διοσκούρων τὰ οὐνόματα φασὶ εἶδέναι, οὐδέ σφι θεοὶ οὗτοι ἐν τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι ἀποδεδέχεται.

Egipćani tvrde da ne znaju niti za Posejdonovo ime niti za imena Dioskura, niti su oni uvršteni među ostale bogove.

(II,43).

4.2. Svete životinje

Herodot nas je upoznao s činjenicom da su različite životinje za Egipćane simboli. Neki Egipćani na primjer tvrde da je krokodil sveta životinja, no neki ga smatraju neprijateljem. Isto tako, za bikove smatraju da pripadaju Epafu, odnosno Apisu¹⁹. Ti bikovi moraju biti bijele boje i pažljivo su pregledani da ne bi imali koju crnu dlaku.

τοὺς δὲ βοῦς τοὺς ἔρσενας τοῦ Ἐπάφου εἶναι νομίζουσι, καὶ τούτου εἵνεκα δοκιμάζουσι αὐτοὺς ὄδε· τρίχα ἦν καὶ μίαν ἴδηται ἐπεοῦσαν μέλαιναν, οὐ καθαρὸν εἶναι νομίζει.

Za bikove smatraju da pripadaju Epafu i zbog toga ih pregledavaju ovoako: ako opaze jednu jedinu crnu dlaku, za takva se bika smatra da nije čist.

(II,38)

Glava se prodaje na tržnici na kojoj trguju Grci, trgovci iz tuđine. Ako Grka nema, bacaju ih u rijeku. Dakle, ovdje nam Herodot ukazuje ujedno na trgovačku vezu između Grčke i Egipta.

Krave su bile posvećene Izidi, božici koja se u Egiptu smatrala najznačajnijom i kojoj su se priređivale najveće svetkovine. Zbog toga su svi Egipćani najviše štovali kravu. Naime, čak se i Izidin kip javlja u ženskom obliku s kravljim rogovima, dakle, prema Herodotu, onako kako Grci prikazuju Iju.

τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὼν γυναικίον βούκερων ἐστὶ κατὰ περ Ἑλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι, καὶ τὰς βοῦς τὰς θηλέας Αἰγύπτιοι πάντες ὁμοίως σέβονται προβάτων πάντων μάλιστα μακρῶ.

Naime, Izidin kip prikazuje boginju u ženskom liku s kravljim rogovima, onako kao što Grci slikaju Iju, a svi Egipćani bez razlike poštuju krave daleko najviše od sve stoke.

(II,41)

Ukazujući na to da su Egipćani smatrali sve strance prljavima, a posebice Grke, Herodot nam pokušava još više dočarati kravu kao najsvetiju životinju u Egiptu.

τῶν εἴνεκα οὔτε ἀνὴρ Αἰγύπτιος οὔτε γυνὴ ἄνδρα Ἑλληνὰ φιλήσει ἐν τῷ στόματι, οὐδὲ μαχαίρῃ ἀνδρὸς Ἑλλήνος χρήσεται οὐδὲ ὄβελοῖσι οὐδὲ λέβητι, οὐδὲ κρέως καθαροῦ βοῦς διατετημένου Ἑλληνικῇ μαχαίρῃ γεύσεται.

Zbog toga ni Egipćanin ni Egipćanka ne bi poljubili Grka u usta niti bi upotrijebili nož, ranj ili kotao nekog Grka, a ne bi okusili ni meso očišćena bika ako je ono rasiječeno grčkim nožem

(II,41)

Egipćani smatraju svinju prljavom životinjom i ako netko od Egipćana dotakne svinju, mora otići do rijeke i oprati se. Svinju ne žrtvuju ni jednom božanstvu osim Seleni i Dionisu na dan punog mjeseca i počasti Dionisu.

τοῖσι μὲν νῦν ἄλλοισι θεοῖσι θύειν ὅς οὐ δικαιοῦσι Αἰγύπτιοι, Σελήνῃ δὲ καὶ Διονύσῳ μόνουσι τοῦ αὐτοῦ χρόνου, τῇ αὐτῇ πανσελήνῃ, τοὺς ὅς θύσαντες πατέονται τῶν κρεῶν.

Egipćani ne smatraju da je pravo žrtvovati svinje ostalim bogovima osim jedino Seleni i Dionisu, i to u isto vrijeme, o istom punom mjesecu, kad žrtvuju svinje i kusaju njihovo meso.

(II,47)

4.3. Svetkovine

πανηγύρις δὲ ἄρα καὶ πομπὰς καὶ προσαγωγὰς πρῶτοι ἀνθρώπων Αἰγύπτιοι εἰσι οἱ ποιησάμενοι, καὶ παρὰ τούτων Ἑλληνες μεμαθήκασιν. τεκμήριον δέ μοι τούτου τόδε· αἱ μὲν γὰρ φαίνονται ἐκ πολλοῦ τευ χρόνου ποιούμεναι, αἱ δὲ Ἑλληνικαὶ νεωστὶ ἐποιήθησαν.

Egipćani su prvi od svih ljudi uveli velike svetkovine, svečane povorke i ophodnje, i Grci su to od njih naučili. Dokaz za to je ovaj: kod Egipćana one očito postoje već dugo vremena, a kod Grka su uvedene nedavno.

(II,58)

Kao što vidimo, Herodot nam uvijek uz izjave koje iznosi pokušava dati i dokaz (τεκμήριον) da su one točne. To je najčešće njegov vlastiti zaključak ili njegovo mišljenje o toj stvari.

Herodot kaže da su Grci obredne povorke i svetkovine preuzeli Egipćana i da su također naučili od njih štovati dvanaest bogova.

Kaže da je Melampod²⁰ naučio ime *Dionis* od Egipćana i zatim ga prenio Grcima, te da su Demetrine misterije donijele iz Egipta Danajeve kćeri. Možemo, dakle, primjetiti da nerijetko povezuje religiju i mitologiju. Najčešći Herodotov zaključak je da su grčki bogovi porijeklom iz Egipta, a doneseni su u Grčku posredstvom likova iz grčke mitologije, koji su također većinom bili egipatskog porijekla.

Neke egipatske tajne obrede Herodot uspoređuje s grčkima, te nalazi sličnosti među njima. Kaže naime da nije dopušteno da se vunena odjeća nosi u svetište niti da se u njoj sahranjuje. Isto to nije dopušteno sudionicima orfičkih i bakičkih misterija²¹.

οὐ μέντοι ἔς γε τὰ ἱρὰ ἐσφέρεται εἰρίνεα οὐδὲ συγκαταθάπτεται σφι· οὐ γὰρ ὄσιον ὁμολογέουσι δὲ ταῦτα τοῖσι Ὀρφικοῖσι καλεομένοισι καὶ Βακχικοῖσι, ἐοῦσι δὲ Αἰγυπτίοισι καὶ Πυθαγορείοισι· οὐδὲ γὰρ τούτων τῶν ὀργίων μετέχοντα ὄσιον ἐστὶ ἐν εἰρινέοισι εἴμασι θαρθῆναι.

Vunena se odjeća ne nosi u svetište niti se u njoj sahranjuje, jer to nije dopušteno. U tome se slažu s misterijama nazvanima orfičkim i bakičkim, a one su egipatske i pitagorovske. Naime, niti sudionicima ovih tajnih obreda nije dopušteno da budu sahranjeni u vunenoj odjeći.

(II,81)

4.4. Heraklo i Dionis

Herodot govori da Egipćani štiju Herakla i Dionisa kao drevne bogove.

Herodot kaže da je vlastitim istraživanjem došao do zaključka da je Heraklo egipatski bog.

τὰ μὲν νῦν ἰστορημένα δηλοῖ σαφέως παλαιὸν θεὸν Ἡρακλέα ἐόντα,

Ta moja istraživanja jasno dokazuju kako je Heraklo drevan bog.

(II,44)

Nadalje nam objašnjava da egipatski Heraklo pripada drugoj generaciji bogova, a Dionis trećoj, za razliku od Grka koji ta dva božanstva, uz Pana, smatraju najmlađim bogovima.

ἐν Ἑλλῆσι μὲν νῦν νεώτατοι τῶν θεῶν νομίζονται εἶναι Ἡρακλῆς τε καὶ Διόνυσος καὶ Πάν, παρ' Αἰγυπτίοισι δὲ Πάν μὲν ἀρχαιότατος καὶ τῶν ὀκτῶ τῶν πρώτων λεγομένων

θεῶν, Ἡρακλῆς δὲ τῶν δευτέρων τῶν δωδέκα λεγομένων εἶναι, Διόνυσος δὲ τῶν τρίτων, οἱ ἐκ τῶν δωδέκα θεῶν ἐγένοντο.

Grci smatraju Herakla, Dionisa i Pana najmladima od bogova, a kod Egipćana je Pan najstariji i ubraja se među osam bogova koji se nazivaju prvima, Heraklo među dvanaest koji se nazivaju drugima, dok Dionis pripada trećima, koji su potomci dvanaestoro baožanstava.

(II,145)

To zapravo znači da nisu bili vječni već su rođeni.²² On tvrdi za njih da su bogovi, dok u isto vrijeme kaže da se grčkim Heraklu i Dionisu trebaju prinjeti darovi koji priliče smrtnicima i herojima, a ne žrtve prikladne besmrtnim bogovima. Možemo, dakle, iz toga zaključiti, a to nam i sam Herodot izričito potvrđuje, da on smatra da su postojala dva Herakla, jedan egipatski i jedan grčki, koji međusobno nisu imali nikakve veze. Jedan je od njih bio bog i puno stariji, dok je drugi bio smrtnik i nama poznat iz mitologije kao sin Amfitriona i Alkmene. On osuđuje Grke koji poistovjećuju ova dva lika, te kaže:

καὶ δοκέουσι δέ μοι οὗτοι ὀρθότατα Ἑλλήνων ποιεῖν, οἱ διὰ Ἡράκλεια ἰδρυσάμενοι ἔκτηνται, καὶ τῷ μὲν ὡς ἀθανάτῳ Ὀλυμπίῳ δὲ ἐπωνυμίην θύουσι, τῷ δὲ ἐτέρῳ ὡς ἥρωϊ ἐναγίζουσι.

Čini mi se da najispravnije postupaju oni Grci koji su utemeljili i podigli dva Heraklova svetišta, pa mu u jednom prinose žrtve kao besmrtniku s nadimkom Olimpijski, a u drugome mu žrtvuju kao junaku.

(II,44)

S Heraklom je na neki način u Egiptu povezan i Zeusov kult. Na svečanostima u Zeusovu čast kip samog Zeusa odijevaju u ovčju kožu, te mu zatim prinose Heraklov kip. U toj svečanosti Heraklo predstavlja boga Mjeseca Khonsua, sina Amona²³, boga Sunca. Tome je razlog to što je jednom, prema Herodotovim izvorima, Heraklo poželio vidjeti Zeusa, no on nije htio da ga Heraklo vidi, pa se ogrnuo ovčjom kožom i obukao ovčju glavu.

κριὸν ἐκδείραντα προσχέσθαι τε τὴν κεφαλὴν ἀποταμώντα τοῦ κριοῦ καὶ ἐνδύντα τὸ νάκος οὕτω οἱ ἐωυτὸν ἐπιδέξαι.

oderao je ovna i navukao je odsječenu ovunjsku glavu, te se ogrnuo runom i tako mu se pokazao.

(II,42)

Vrlo odlučno odbacuje kao besmislicu priču (II,45) Egipćana koji su tražili da se Heraklo žrtvuje. Prvo, u Egiptu je žrtvovanje ljudi bilo strogo zabranjeno, a drugo, kako je Heraklo mogao, bez obzira na svoju snagu, pobiti tolike tisuće? Odmah dodaje kako se nada da bogovi neće krivo shvatiti njegove riječi. To nam ujedno dokazuje njegovu pobožnost.

4.5. Pan

Na sličan način kao o Dionisu i Heraklu govori Herodot i o Panu, ispreplećući najsvetije i najsvetčanije obrede grčke religije s egipatskim bajkama. Mendećani²⁴ ubrajaju Pana među osam glavnih bogova koji su postojali prije dvanaest bogova.

τὸν Πάνα τῶν ὀκτῶ θεῶν λογίζονται εἶναι οἱ Μενδήσιοι, τοὺς δὲ ὀκτῶ θεοὺς τούτους προτέρους τῶν δωδέκα θεῶν φασὶ γενέσθαι.

Mendećani ubrajaju Pana među osam bogova i tvrde da je ovih osam bogova postojalo prije dvanaest bogova.

(II,46)

Herodot nas izvještava da se Panov lik u Egiptu prikazuje kao i u Grčkoj, dakle s kozjim licem i s nogama jarca.

γράφουσι τε διὴ καὶ γλύφουσι οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ ἀγαματοποιοὶ τοῦ Πανὸς τῷ γαλμα κατὰ περὶ Ἑλλήνας αἰγοπρόσωπον καὶ τραγοσκελέα, οὗτι τοιοῦτον νομίζοντες εἶναι μιν ἀλλὰ ὁμοῖον τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι.

Slikari i kipari slikaju i oblikuju Panov lik kao i Grci s kozjim licem i s nogama jarca, ali ne misle da je on uistinu takav već da nalikuje drugim bogovima.

(II,46)

Budući da se na egipatskom i jarac i Pan nazivaju Mendet, njegov egipatski Pan zove se Mendet i bio je bog-jarac.

καλέεται δὲ ὁ τε τράγος καὶ ὁ Πάν Αἰγυπτιστὶ Μένδης.

Na egipatskom se i jarac i Pan nazivaju Mendet.

(II,46)

4.6. Proročišta

Još su nešto uspostavili Egipćani, što je Herodot smatrao važnim spomenuti, a to su bile različite vještine proricanja. ...

τέρατα τε πλέω σφι ἀνεύρηται ἢ τοῖσι ἄλλοισι ἅπασιν ἀνθρώποισιν· γενομένου γὰρ τέρατος φυλάσσοις γραφόμενοι τῷ ποβαῖνον, καὶ ἦν κοτε ὕστερον παραπλήσιον τούτῳ γένηται, κατὰ τῷ τὸ νομίζουσι ἀποβήσεσθαι.

A iznašli su više znamenja nego svi drugi ljudi zajedno. Kad se pojavi neki znamen, brižljivo zapisuju njegov ishod, pa ako se kasnije dogodi nešto posve nalik tome, vjeruju da će ishod opet biti jednak.

(II,82)

S religijom se nerijetko povezuju proročišta i razne vještine proricanja. Herodot je tom predmetu posvetio značajnu pozornost, pokušavajući naći vezu između grčke i egipatske vještine proricanja. Otkrio je da te vještine potječu iz Egipta, čime objašnjava njihove međusobne sličnosti.

ἔστι δὲ καὶ τῶν ἱρῶν ἡ μαντικὴ ἀπ' Αἰγύπτου ἀπιγμένη.

Vještina gatanja u svetištima potječe iz Egipta.

(II,57)

Kao i obično, Herodot prvo iznosi egipatsko viđenje grčkih proročišta (χρηστηρίων δὲ πέρι τοῦ τε ἐν Ἑλλησι καὶ τοῦ ἐν Λιβύῃ τόνδε Αἰγύπτιοι λόγον λέγουσι. / *O proročištima u Grčkoj i u Libiji Egipćani kazuju ovakvu priču* II,54), koje su izveli nakon opsežnih istraživanja (ξήτησις μεγάλη). Cijelu priču doznaje od Zeusovih svećenika u egipatskoj Tebi²⁵, koji mu iznose podosta nepouzdanu priču, koju su, kako sami kažu, doznali (πυθέσθαι) od drugih. Prema njihovom iskazu, dvije svećenice iz Tebe su odveli Feničani, i Grcima je prodana jedna od njih, koja je prva utemeljila proročište kod Grka.

Sličnu priču doznaje i iz grčkih izvora, odnosno od svećenica u Dodoni²⁶. Razlika je u tome što ova priča kaže da su iz Egipta poletjele dvije golubice, a ne žene, što Herodot shvaća kao personifikaciju.

πελειάδες δέ μοι δοκέουσι κληθῆναι πρὸς Δωδωναίων ἐπὶ τοῦδε αἱ γυναῖκες, διότι βάρβαροι ἦσαν, ἐδόκειον δέ σφι ὁμοίως ὄρνισι φθέγγεσθαι.

Mislim da su Dodonjani te žene nazvali golubicama zbog toga što su bile barbarke, pa im se činilo da se glasaju poput ptica.

(II,57)

Dakle, prema priči, ta je golubica u Dodoni sjela na bukvu²⁷, te progovorila ljudskim glasom da tamo treba zasnovati Zeusovo proročište.

Naposlijetku, Herodot iznosi vlastito mišljenje koje najčešće pokušava objediniti grčko i egipatsko ili pronaći neku logičnu sredinu između dva, međusobno suprotna, iskaza. Prema njegovom mišljenju, Tesproćani²⁸ su kupili od Feničana Zeusovu svećenicu. Budući da nam je Herodot već iznio svoje uvjerenje o istim bogovima u Grčkoj i Egiptu, moglo se očekivati da će i u Grčkoj svećenica osnovati Zeusovo svetište.

ἐγὼ δ' ἔχω περὶ αὐτῶν γνώμην τήνδε· εἰ ἀληθῆος οἱ Φοίνικες ἐξήγαγον τὰς ἱρὰς γυναῖκας καὶ τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην τὴν δὲ ἐς τὴν Ἑλλάδα ἀπέδοντο, δοκεῖ ἐμοὶ ἡ γυνὴ αὕτη τῆς νῦν Ἑλλάδος, πρότερον δὲ Πελασγίης καλεωμένης τῆς αὐτῆς ταύτης, πρηθῆναι ἐς Θεσπρωτοῦς, ἔπειτα δουλεύουσα αὐτόθι ἰδρύσασθαι ὑπὸ φηγῶ πεφυκυῖῃ ἱρὸν Διός, ὥσπερ ἦν οἶκος ἀμφιπολεύουσαν ἐν Θήρῃσι ἱρὸν Διός, ἐνθα ἀπικετο, ἐνθαῦτα μνήμην αὐτοῦ ἔχειν.

Moje je mišljenje o tome ovakvo. Ako su Feničani uistinu odveli svete žene i jednu od njih prodali u Libiju a drugu u Grčku, čini mi se da su ovu drugu kupili Tesproćani u sadašnjoj Grčkoj koja se onda još zvala Pelazgijom; a zatim je ondje kao robinja zasnovala ispod bukve koja je tamo rasla Zeusovo svetište, budući da se moglo i očekivati da se i ondje sjeća Zeusa, kad je služila u Zeusovu svetištu u Tebi, odakle je došla.

(II,56)

Što se tiče egipatskog umijeća proricanja, Herodot doznaje da nikome od ljudi to umijeće nije dostupno, ali da njime vladaju neki od bogova.

ἀνθρώπων μὲν οὐδενὶ προσκείμεται ἡ τέχνη, τῶν δὲ θεῶν μετεξετέροισι.

Nikome od ljudi ovo umijeće nije dostupno, ali njime vladaju neki bogovi.

(II,83)

Postoje dakle Heraklovo, Apolonovo, Atenino, Artemidino, Aresovo, Zeusovo proročište, i ono koje je kod njih najcjenjenije, a to je Letino proročište.

καὶ τό γε μάλιστα ἐν τιμῇ ἄγονται πάντων τῶν μαντηῶν, Λητοῦς ἐν Βουτοῖ πόλι ἔστί.

a ono koje ponajviše cijene od svih Letino je proročište u gradu Buti.

(II,152)

Naime, Leta je kod Egipćana bila jedno od najbitnijih božanstava.

5. JEZIK²⁹

Jezik je bio vrlo važan element koji je određivao Grka, ali je isto tako u drugih naroda vrlo bitno razlikovao taj narod od ostalih.

βαρβάρους δὲ πάντας οἱ Αἰγύπτιοι καλέουσι τοὺς μὴ σφίσι ὁμογλώσσους.

A Egipćani nazivaju barbarima sve koji ne govore njihovim jezikom.

(II,158)

5.1. Sporazumjevanje

Grci su uglavnom smatrali da su stranci odgovorni za njihovo sporazumjevanje, dakle da strani narodi moraju razumjeti Grke. Prevodioci preko kojih su se Grci i Egipćani mogli sporazumjeti bila su egipatska djeca odgojena i podučena od Grka, i ni na koji drugi način.

καὶ δὴ καὶ παῖδας παρέβαλε αὐτοῖσι Αἰγυπτίους τὴν Ἑλλάδα γλώσσαν ἐκδιδάσκεσθαι. ἀπὸ δὲ τούτων ἐκμαθόντων τὴν γλώσσαν οἱ νῦν ἐρμηνέες ἐν Αἰγύπτῳ γεγόνασι.

Čak im je i povjerio egipatsku djecu kako bi naučila grčki jezik, pa od onih koji su tada naučili grčki potječu sadašnji tumači u Egiptu.

(II,154).

Dakle, kada su Grci htjeli naučiti strani jezik, to bi radije učinili preko djece, umjesto preko odraslih.

Herodot ne pokazuje znanje egipatskog jezika ili pisma, osim što razlikuje hijeroglif od nižeg pisma (διφασίοισι δὲ γράμμασι χρέωνται, καὶ τὰ μὲν αὐτῶν ἱρὰ τὰ δὲ δημοτικὰ καλέεται. / *Upotrebljavaju dva oblika pisma od kojih jedno nazivaju svetim a drugo pučkim.* II,36). Oslanjao se na posjetitelje hramova i vodiče koji su bili organizirani od Psametiha³⁰, te na svećenike hramova. Nije ništa zapisivao, već se pouzdavao u svoje sjećanje.

Zbog izmišljene nerazumljivosti stranih jezika česta je analogija između stranih jezika, proročanstva i zvukova ptica. Herodotova racionalizacija mita o pronalasku proročišta u Dodoni počiva na ideji da su egipatske žene mogle biti opisane kao crne ptice zbog zvuka njihova govora. Naravno, kao i uvijek, prvo je naveo egipatske i grčke verzije te priče, a zatim iznosi svoje mišljenje i tumačenje. Herodot dakle smatra da su Dodonjani te ptice nazvali golubicama jer nisu razumjeli njihov jezik, a zvukom je bio nalik ptičjem pjevu.

5.2. Strane riječi

Herodot uvodi u svoju Povijest mnoštvo stranih riječi (uglavnom su to termini za egzotične, nerazumljive, trgovačke nazive). Tako, na primjer, kaže da Egipćani kruh nazivaju ὄλυρα³¹.

Ne postoje uvijek ekvivalentne riječi u jednom jeziku za riječi drugoga. Grci nisu nikad čuli za krokodila dok im nisu stigle vijesti iz Egipta. Nazvali su krokodile ili χάμψαι, onako kako su bili znani u Egiptu, kako nam Herodot kaže (II,69), analogijom prema nečemu za što su imali riječ, na što je krokodil podsjećao, i koja, pored toga što je u posve različita od krokodila, služila je da bi omalovažila Egipćane, ili da bi nešto čudno prikazali poznatijim: gušterom ili, u grčkom, κροκοδείλοι.

κροκοδείλους δὲ Ἴωνες ὠνόμασαν, εικάζοντες αὐτῶν τὰ εἶδεα τοῖσι παρὰ σφίσι γινομένοισι κροκοδείλοισι τοῖσι ἐν τῆσι αἵμασιῆσι.

A krokodilima su ih nazvali Jonjani, jer su uspoređivali njihov izgled s gušterima koji kod njih žive u trnjacima.

(II,69)

Čini se da je Herodot očuvao egipatsku riječ vrlo pažljivo. U ovom slučaju, Grci su upotrijebili riječ koja je već postojala u njihovom jeziku. Herodot je također bio svjestan da postoji ono što mi danas zovemo homonimi, i to baš u ovom slučaju s krokodilom, dakle da ista riječ može označavati dvije potpuno različite stvari.

Herodot je bio svjestan toga da strana riječ ne znači uvijek ekvivalentnu grčku riječ. Shvatio je dakle da koji put mora neku egipatsku riječ prevesti opisno. Primjer je za to slučaj kada kaže da πέρωμος u grčkom jeziku znači καλὸς κάγαθός (II,143), ili pak kada govori kako egipatski naziv za etiopske izbjeglice, Ἀσμάχ, znači "oni koji stoje s lijeve strane Kralja" (οἱ ἐξ ἀριστερῆς χειρὸς παριστάμενοι βασιλεί. II,30).

5.3. Nazivi

Herodot je tražio povezanost Grčke i Egipta u nazivima gradova, vladara, mit-skih ličnosti, a posebno u imenima božanstava. Uglavnom je dolazio do zaključka da se nazivi bilo kakve vrste mogu prevoditi s jednog jezika na drugi. Tako nam on kaže da je na egipatskom Lin isto što i Manerot, a u svakom narodu ima drugačije ime.

ἔστι δὲ Αἰγυπτιστὶ ὁ Λίνος καλούμενος Μανερῶς.

a na egipatskom se Lin zove Manerot.

(II,79)

Sličan primjer nalazimo kad govori o čovjeku iz Memfisa koji je postao kralj, a njegovo ime je na grčkom bilo Protej.

τούτου δὲ ἐκδέξασθαι τὴν βασιληίην ἔλεγον ἄνδρα Μεμφίτην, τῷ κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλώσσαν οὖνομα Πρωτέα εἶναι.

Pripovijedaju da je od njega vlast preuzeo čovjek iz Mamfisa čije je ime u grčkom obliku bilo Protej.

(II,112)

Kad pak govori o nazivima gradova, nalazi grčko-egipatsku vezu. Tako za jedan grad u Egiptu zaključuje da je dobio naziv po grčkom legendarnom heroju Arhandru³². Ovdje Herodot sa sigurnošću tvrdi da taj naziv nije egipatskog porijekla, te stoga zaključuje da je naziv grčkog porijekla.

ἢ δὲ ἐτέρῃ πόλις δοκεῖ μοι τὸ οὖνομα ἔχειν ἀπὸ τοῦ Δαναοῦ γαμβροῦ Ἀρχάνδρου τοῦ Φθίου τοῦ Ἀχαιοῦ· καλέεται γὰρ δὴ Ἀρχάνδρου πόλις. εἴη δ' ἂν καὶ ἄλλος τις Ἀρχανδρος, οὐ μὲντοι γε Αἰγύπτιον τὸ οὖνομα.

Mislim da je drugi grad dobio ime po Danajevu zetu, Arhandru sinu Ftijevu a unuku Aheje-

vu: zove se, naime, Arhandrov grad. Možda postoji i neki drugi Arhandar, no ime nikako nije egipatsko.

(II,98)

5.3.1. Imena bogova

Herodot je vrlo zainteresiran za otkrivanje porijekla bogova i njihovih imena. Za bogove je, kao što smo prije spomenuli, zaključio da su kod Egipćana i kod Grka isti, ali da imaju drugačija imena. Naravno, neka su imena bila jednaka grčkim imenima, te za njih Herodot kaže da oduvijek postoje kod Egipćana (II,50). On je zapravo smatrao da su ta imena jednostavno prevedena na grčki jezik.

Otkrio je da su imena većine bogova došla iz Egipta u Grčku, a Libijci su bili jedini narod koji je ime *Posejdon* imao od davnina.

οὐδαμοὶ γὰρ ἀπ' ἀρχῆς Ποσειδέωνος οὐνομα ἔκτινται εἰ μὴ Λίβυες καὶ τιμῶσι τὸν θεὸν τοῦτον αἰεὶ.

Nitko osim Libijaca nije od davnina imao ime za Posejdona, a oni oduvijek poštuju ovoga boga.

(II,50)

U slučaju onih bogova kojima porijeklo nije očito, Herodot im pokušava naći ime procesom eliminacije: za one bogove za koje Egipćani tvrde da ne znaju za njih, Herodot pretpostavlja da su im ime dali Pelazgi³³ (s iznimkom Posejdona).

U slučaju Dioniza i Herakla precizno nam govori o dovođenju njihova kulta iz Egipta u Grčku (II,43-5;49).

Ujedno se upušta u raspravu o Heraklovu imenu. Kao dokaz da je Heraklovo ime preuzeto iz Egipta, a ne obrnuto, navodi taj što su njegova oba roditelja, Amfitrion i Alkmena porijeklom iz Egipta, a i taj što Egipćani nisu čuli niti za Posejdonovo ime niti za Dioskure.

U duhu teorije da je grčki alfabet preuzet od Feničana, posrednik kod uvođenja ovih kultura, prema Herodotovom zaključku, bio je također Feničanin³⁴.

Susrećemo se sa kontradikcijom kad Herodot kaže da je ime Dionis došlo iz Egipta, a ujedno da je Dionis grčko ime za Ozirisa (Ὁσίρις δὲ ἐστὶ Διόνυσος κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν. / *A Oziris se na grčkom jeziku zove Dionis.* II, 144.). Grci nisu shvaćali bogove stranih naroda kao strane bogove, već su smatrali da su ti bogovi isti kao i njihovi, samo što se štiju pod drugim imenima i drugačijim ritualima. Mogli bismo, dakle, reći da se imena stranih bogova mogu pre-

vesti na grčki jezik, isto kao što se prevode strane riječi. Vjerojatno je i Herodot samo prevodio imena, i to na sličan način kao što se prevode sve druge vrste riječi. Herodot kaže da Egipćani zovu Zeusa Amon (II,42), da je Bubastija u grčkom jeziku Artemida (II,137), ili da Grci nazivaju Hora Apolon (II,144).

Možda je Herodot, ako su imena egipatskih bogova bila zapravo zabranjena imena, mogao pomisliti da su grčka imena prava egipatska imena koja se nisu smjela spominjati. To se može zaključiti na osnovu nekoliko mjesta, na kojima se Herodot suzdržava od iznošenja Ozirisova imena.

5.4. Mijenjanje jezika

Herodot je svjestan toga da se jezik, pa tako i imena, s vremenom mijenjaju. To je vidljivo iz mjesta u Povijesti u kojima npr. predstavlja grad kao πόλις ἥτις νῦν ... καλέσται / *grad koji se sad naziva* (II, Memfis 99; Eritrobol 111; Kanopsko ušće 113; plutajući otok 156.). Herodot je vjerojatno mislio da su Egipćani nekoć koristili grčka imena, ali, nakon što su ta imena poklonjena Grcima, izašla su iz upotrebe u Egiptu, te su Egipćani počeli upotrebljavati druga imena. Prema Herodotu, prošlo je mnogo vremena od uvođenja u grčki jezik imena bogova i njegova doba: poznavanje Dionisa stiglo je u Grčku tisuću šesto godina prije njegova doba, a poznavanje Pana prije oko osamsto godina.

6. GEOGRAFIJA

Herodot je između ostalog posvetio određenu pažnju i geografiji Egipta. Na nekim mjestima, kako bi bolje dočarao i opisao izgled te Grcima nepoznate zemlje, pokušava pojedina njena područja usporediti s krajevima u Grčkoj, pretpostavljajući, naravno, da Grci poznaju geografiju vlastite zemlje. Najviše usporedbi ima s atenskom državom. Nekoliko usporedbi s geografijom Grčke Herodot nam daje kod opisivanja Nila. Naime, poplavu Nila uspoređuje s Egejskim morem, pokazujući pri tome svoju maštovitost pri pronalaženju sličnosti i razlika između Egipta i Grčke.

ἐπεὰν δὲ ἐπέλθῃ ὁ Νεῖλος τὴν χώραν, αἱ πόλεις μούναι φαίνονται ὑπερέχουσαι, μάλιστα κῆ ἔμπερέες τῆσι ἐν τῷ Αἰγαίῳ πόντῳ νήσοισι.

Kad god Nil preplavi zemlju, vide se jedino gradovi kako se izdižu iznad vode, pa se uvelike mogu usporediti s otocima u Egejskom moru.

(II,97)

Osim u samoj geografiji, Herodot pronalazi sličnosti u biljnom svijetu. Tako na primjer kaže da akantovo drvo slični na kirenski lotos (II,96), ili pak govori o silikipriju, koji na različite načine raste u jednoj i u drugoj zemlji.

6.1. Što je Egipat?

Između ostalog, Herodot iznosi mišljenje Jonjana o tome što je zapravo Egipat. Jonjani, dakle, prema Herodotovom izvještaju, tvrde da je jedino Delta Egipat. On se ne slaže s tom tvrdnjom, a za takvo svoje razmišljanje daje nam i objašnjenje, podsjećajući da je Delta nanijeta zemlja koja ne postoji oduvijek.

εἰ ὧν βουλόμεθα γνώμησι τῆσι Ἰώνων χρᾶσθαι τὰ περὶ Αἴγυπτον, οἱ φασὶ τὸ Δέλτα μόνον εἶναι Αἴγυπτον

Ako bismo se htjeli složiti s mišljenjem Jonjana o Egiptu – a oni tvrde da je jedino Delta Egipat

(II,15)

Herodot smatra da se Egipćani ne bi zamarali razmišljanjem o tome jesu li oni najstariji narod na svijetu ili ne (II,2), da su znali da nisu imali vlastite zemlje. Naravno, kao i na mnogim drugim mjestima u svom djelu, naposljetku Herodot iznosi vlastito mišljenje o ovoj stvari.

καὶ τὴν μὲν Ἰώνων γνώμην ἀπίεμεν, ἡμεῖς δὲ ὧδε καὶ περὶ τούτων λέγομεν, Αἴγυπτον μὲν πᾶσαν εἶναι ταύτην τὴν ὑπ' Αἴγυπτίων οἰκεομένην κατὰ περ Κιλικίην τὴν ὑπὸ Κιλικίων καὶ Ἀσσυρίην τὴν ὑπὸ Ἀσσυρίων, οὐρισμα δὲ Ἀσίη καὶ Λιβύη οἶδαμεν οὐδὲν ἐὼν ὀρθῶ λόγῳ εἰ μὴ τοὺς Αἴγυπτίων οὐρούς.

Dosta smo govorili o mišljenju Jonjana, dok mi sami o tome tvrdimo da je Egipat čitav onaj kraj u kojem žive Egipćani, kao što u Kilikiji žive Kiličani, a u Asiriji Asirci, a što se tiče granice između Azije i Libije, ne znamo ni za kakvu drugu, u pravom smislu te riječi, osim za međe Egipta:

(II,17)

Isto tako, pokušava realno odvagnuti čije mišljenje je uvjerljivije i čija tvrdnja može biti potkrijepljena s više dokaza, a pri tome se ne uzdržava od osude i kritike vlastitog naroda. Primjer za to je tvrdnja Grka da postoje tri dijela svijeta, koju Herodot osuđuje, jer Delta ne pripada niti jednom od ta tri dijela, pa bi trebala, kako on zaključuje, biti četvrti dio svijeta.

6.2. Grci u Egiptu

Grčki odnosi s Egiptom učestali su s dolaskom brončanih ljudi s mora Psametihu iz Saisa. Naime, odlučivši se osvetiti onima koji su ga prognali, Letino pro-

ročiste mu je proreklo da će mu osveta stići s mora kad se pojave mjedeni ljudi. Nakon nekog vremena Jonjani i Karani, u mjedenim oklopima, slučajno su stigli do Egipta, te su Psametihu pružili pomoć. Psametih im je kao znak zahvalnosti dao zemljište za naseljavanje, te im povjerio egipatsku djecu kako bi naučila grčki jezik, kao što smo već prije spomenuli.

Nakon otprilike sto godina Amasis je dopustio Grcima koji su stigli u Egipat da nasele grad Naukratiju³⁵. Naukratija predstavlja grčko zanimanje za Egipat. Osim toga, putujućim trgovcima dao je područje na kojem su mogli podići žrtvenike i gajeve posvećene bogovima.

Ovom prilikom Herodot nabraja grčke gradove kojima pripada taj sveti gaj, naglašavajući da niti jedan drugi grad ne bi smio prisvajati sebi pravo na taj gaj.

Herodot još spominje da su Eginjani sami podigli Zeusov gaj, Samljani Herin, a Milećani Apolonov.

7. Zaključak

Herodot se trudio pronaći racionalna objašnjenja za sve događaje, no prije bismo mogli reći da je iznio zanimljive bajke i legende, nego racionalna objašnjenja. Herodot je bazirao svoje priče na istraživanju, i time nas pokušao uvjeriti u istinitost priča. Njegova omiljena metoda bila je prvo iznjeti priču egipatskih izvora, zatim priču grčkih izvora i naposljetku iznjeti svoje vlastito mišljenje i svoj sud o toj stvari, pokušavajući u njemu objedinuti grčko i egipatsko stajalište, te pronaći neku vrstu zlatne sredine. On uglavnom prenosi već poznate priče ili svoje vlastite zaključke. Uočio je sličnosti i razlike između Grka i Egipćana i njihove međusobne utjecaje, te nam ih iznio na vrlo zanimljiv način, ne iznoseći samo činjenice, već ih ispreplećući sa zanimljivim pričama vezanim uz te dvije kulture. Istinitost i vjerodostojnost zaključaka je upitna, ali to nam i nije toliko bitno ako prihvatimo njegovo djelo kao sliku stvarnih mogućnosti spoznaje drugih naroda i kultura. Dakako da u tim prvim kontaktima – u kulturi koja će tek upravo od Herodota razvijati kritičku svijest o povijesnosti – većina spoznaja zapravo je skup lijepih priča, baziranih često na istinitim događajima i činjenicama. Ovaj Herodotov logos dobar je primjer za to te je uistinu vrlo zanimljiva mješavina povijesnih činjenica, fikcija i bajki. A ta je mješavina proistekla iz sposobnosti da se druga i drugačija kultura ipak nastoji prihvatiti bez predrasuda i ograda. U tome je Herodot daleko iznad vremena u kojem je stvarao. Primjer prihvaćanja Egipta u grčkom ogledalu jasno nam pokazuje stupanj razumijevanja svijeta koji je u Herodotovo vrijeme u Ateni 5. st. pr. n. e. već bio na visokoj razini.

LITERATURA

- Herodot, *Povijest*, preveo i priredio Dubravko Škiljan, Matica hrvatska, Zagreb 2000.
- Herodotova Povijest*, preveo, uvod napisao i bilješke dodao A. Musić, Matica hrvatska, Zagreb, 1887.
- Herodotus, *Histories*, trans. by G. Rawlinson, Wordsworth, Herdforthshire, 1996.
- Myres, J.L. *Herodotus. Father of History*. Oxford, 1953.
- Lesky, A. *A history of Greek literature*. New York, Crowell, 1966.
- <http://www.livius.org/he-hg/herodotus/logoi.html>
- <http://www.isidore-of-seville.com/herodotus/5.html>
- <http://www.herodotuswebsite.co.uk/>

BILJEŠKE

- ¹ Pregled sadržaja pojedinih logosa prema Silvani Cagnazzi, "Tavola dei 28 logoi di Erodoto", *Hermes* 103 (1975), str. 385-423
- ² Nadimak Afrodite, grčke božice ljubavi i ljepote, koju Fenicani slave u egipatskom Memfisu i koja se razlikuje od "domaće", egipatske božice
- ³ Ilijada, VI,228-292; Odiseja, IV,227-230; Odiseja, IV,351-352; Prema D. Škiljanu, *Herodotova povijest*, budući da se ni jedno citirano mjesto iz Odiseje ne odnosi na boravak Parisa-Aleksandra u Egiptu, neki komentatori misle da su ona naknadno uvrštena u Herodotov tekst.
- ⁴ Κύπρια, jedan od epova trojanskog ciklusa koji opisuje događaje prije Ilijade, koji se između ostalog pripisivao i Homeru. Autor mu je Stazin, Hegezija ili Hegezin.
- ⁵ Prema <http://www.isidore-of-seville.com/herodotus/5.html>, Herodotus on Proteus
- ⁶ Grad u Gornjem Egiptu, na Nilu nizvodno od Tebe.
- ⁷ Grčki grad u Gornjem Egiptu, danas El Manshâh.
- ⁸ Persej je mitski sin Zeusa i Danaje, koji je kao mladić odsjekao glavu Gorgoni Meduzi, a na povratku s tog putovanja prošao je i kroz Egipat.
- ⁹ Tj. oko 90 cm.
- ¹⁰ Lin je bio mitski pjevač, no ne zna se jeli "Linova pjesma" tužaljka koju je on sastavio ili se radi o tužaljci nakon njegove smrti.
- ¹¹ Legendarni prorok iz Pila.
- ¹² Tesmoforije su se održavale u Ateni, a u njima su mogli sudjelovati samo oni koji su bili posvećeni u njihove tajne.
- ¹³ Prema J.L.Myres, *Herodotus. Father of History*.
- ¹⁴ Prema <http://www.livius.org/he-hg/herodotus/logoi.html>
- ¹⁵ Prema D.Škiljanu, *Herodotova Povijest*.
- ¹⁶ Plutarh, *De Herod. malign.* 12.
- ¹⁷ Prema D.Škiljanu, *Herodotova Povijest*.
- ¹⁸ Prema <http://www.herodotuswebsite.co.uk/>

¹⁹ Epaf je grčki naziv za egipatsko božanstvo bika Apisa; radi se o svetim bikovima.

²⁰ Legendarni prorok iz Pila.

²¹ Misterije su mistični vjerski obredi: orfičke su bile posvećene Orfeju, mitsko-me pjevaču, a bakhičke bogu Bakhu.

²² Prema <http://herodotuswebsite.co.uk/>

²³ Amon je egipatski naziv Zeusa.

²⁴ Stanovnici Mendeta, grada na sjeveroistoku Delti Nila.

²⁵ Za razliku od grčkog grada u Beotiji, grad u Gornjem Egiptu, drevna prijestolnica s hramovima i svetištima, čiji ostaci se nalaze kraj današnjeg Luxora.

²⁶ Veoma drevno Zeusovo proročište u Epiru, na sjeverozapadu kontinentalne Grčke.

²⁷ Bukva je drvo posvećeno Zeusu.

²⁸ Stanovnici Tesprotije, pokrajine uz obalu južnog Epira; i Dodona sa svojim proročištem i Zeusovim svetištem ponekad se smješta u Tesprotiju.

²⁹ Prema T.Harrisonu Herodotus' Conception of Foreign Languages, <http://www.isidore-of-seville.com/herodotus/5.html>

³⁰ Egipatski faraon (663-609.g.pr.n.e.), osnivač 26. dinastije

³¹ egipatski kruh od olire (ἄλυσρα), jedne vrste kukuruza ili pira.

³² Unuk Ahejev i zet Danajev

³³ Predgrčki stanovnici Grčke, koje su Grci odande protjerali, pa su njihovi ostaci živjeli na Lemnu, na Halkidici i Helespontu.

³⁴ To je bio Kadmo, mitski sin Agenora iz Sidona, koji je nakon neuspješne potrage za sestrom Europom došao iz Trakije u Beotiju, gdje je osnovao Tebu i postao njezin prvi kralj.

³⁵ Grčka kolonija u Delti Nila, u blizini današnjeg Rashida (Rosette) u Egiptu.

VELEJ PATERKUL

RIMSKA POVIJEST (96-131)

96 Potom je smrt Agripe,¹ koji je svoje skorojevičstvo oplemenio mnogim stvarima, te doveo do toga da je postao i Neronov tast,² i čiju je djecu kao svoje unuke božanski August, pod imenima Gaja i Lucija, bio usvojio, približila Nerona Cezaru: kći se, naime, njegova Julija, koja je bila udana za Agripu, udala za Nerona.³

2 Odmah potom⁴ Neron je poveo Panonski rat, koji je, započet od Agripe, za konzula Marka Vinicija, tvogega djeda, velik, strašan i veoma bliz, počeo prijetiti Italiji.⁵ Plemena Panonaca i narode Delmata, položaj krajeva i rijeka, 3 broj i veličinu snaga, veoma velike i mnogostruke pobjede tako velikog zapovjednika u onome ratu ispričovjedit ćemo na drugome mjestu. Ovaj rad neka zadrži svoj oblik. Zaslužan za ovu pobjedu, Neron je proslavio ovaciju.⁶

97 No dok se u ovome dijelu carstva sve odvijalo vrlo uspješno, poraz pretrpljen u Germaniji – pod legatom Markom Lolijem, čovjekom u svemu željnijem novca negoli ispravna postupanja i u najvećem prikrivanju poroka najporočnijem – te izgubljeni orao pete legije – dozvao je iz grada u Galije Cezara.⁷ 2 Vodenje i teret Germanskoga rata⁸ povjeren je Druzu Klaudiju, bratu Neronovu, mladiću tako brojnih i velikih vrлина kakve i kolike narav ljudska može primiti ili marljivost izvršiti.⁹ Da li je njegov dar bio doraslji za ratne poslove ili građanske vještine, ne zna se. 3 Govori se, barem, kako su dražest i milina njegova značaja, te štovanje prema prijateljima, jednako i ravno onomu prema samome sebi, bili takvi da ih je bilo nemoguće oponašati. Jer, ljepota njegova tijela bila je vrlo bliska bratovoj. No njega je, velikim dijelom pokoritelja Germanije, nakon što je na različitim mjestima prolio veoma mnogo krvi onoga naroda, u njegovoj tridesetoj godini, ugrabila nepravda usuda.¹⁰ 4 Potom je teret rata prenesen na Nerona: a on ga je vodio i svojom hrabrošću i svojom srećom, te je Germaniju, proputovavši kao pobjednik sve njene dijelove, bez ikakve štete za povjerenu mu vojsku, što je osobito ovomu vojskovođi bilo uvijek na brizi, tako pokorio da ju je sveo na oblik pokrajine što plaća danak.¹¹ Tada mu je ponuđen drugi trijumf zajedno s drugim konzulatom.¹²

98 Dok se to, o čemu smo govorili, događalo u Panoniji i Germaniji, strašan rat koji je izbio u Trakiji, gdje su se sva plemena onoga naroda podigla na oružje, ugušilo je junaštvo Lucija Pizona, kojega i danas imamo kao vrlo marljiva, a isto tako i blaga čuvara gradske sigurnosti,¹³ 2 (kao legat Cezarov tri je, naime, godine ratovao s njima, te je najokrutnija plemena, uz njihovu